

GABLER DÉNES

ZSIDI PAULA KÖSZÖNTÉSE

Ha Anonymusnak Óbudáról, Attila városáról szóló híradásától eltekintünk, azt mondhatjuk, hogy a pannoniai provinciális régészeti kutatások Bonfinivel kezdődően több mint fél évezredes múltra tekinthetnek vissza. Neves kutatók láncolata fémjelzi ezeket az évszázadokat a legutóbbi időkig, ha voltak is megszakítások az első évszázadokban. Ennek ellenére éppen ez a kutatási terület az elmúlt évtizedekben defenzívába szorult; kiemelkedő, országos hatókörű kutató ill. múzeumi intézményekben alig található meg e disciplina művelője. Az Aquincumi Múzeum nemcsak kivétel e tekintetben, hanem meghatározó jelentőségű kutató központ feltáró tevékenységével, az eredményeket rendszeresen és módszeresen közlő kiadványaival, kiállításával, a nemzetközi kutatásokba való beágyazottságával. Mindebben elévülhetetlen érdemei vannak Zsidi Paulának, a múzeum igazgatójának, aki közel negyed százada áll a múzeum élén; szorgalmas, jó adottságokkal rendelkező kutatócsoportot hozva létre. Ez az intézmény foglalkoztatja a legtöbb római koros kutatót egész Magyarországon. Pedig Zsidi Paula népvándorlás kori régészként indult: szakdolgozata a Várpalota-gimnáziumi avar kori temető feldolgozása volt. Régész-történelem szakos tanári diplomáját 1975-ben szerezte; ugyanebben az évben már a Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Osztályára került. Működésének első éveiben főleg leletmentéseket végzett az aquincumi polgárváros és a katonaváros közötti területen, amelynek beépítettségéről korábban alig volt adatunk. 1981-ig félszáz kisebb-nagyobb ásatást végzett, mintegy 500 sírt és korábban ismeretlen római épületet tárt fel, valamint újabb útszakaszokat kutatott. Részben ezekhez a feltárásokhoz kapcsolódik első nagyobb tanulmánya, amelyben a polgárváros falával és védműveivel foglalkozik. A Communicationes

Archaeologicae Hungariae 1990 évi kötetében megjelent cikkében saját kutatásai és az elődök megfigyeléseinek alapos elemzése révén tudta periodizálni a védművek rendszerét az első palánkrendszerű építményektől a kőfalig és a városkapuknál megfigyelhető késő császárkori átépítésekig. Fontos eredménye, hogy a polgárvárost kettészelő vízvezeték a IV. században már védműként szolgált, s míg a keleti részt a III. század második felétől már nem lakták, a nyugati városrészben az

élet folyamatos lehetett. Ennek a kérdésnek kutatása azóta is foglalkoztatja; az elmúlt évben éppen a polgárváros nyugati részén végeztek sikeres geoelektronikai felméréseket az Osztrák Régészeti Intézet kutatóival együttműködve.

A városfal mellett a másik fontos kutatási területe az aquincumi temetők elemzése; ebből írta 1985-ben doktori disszertációját. Munkájában az aquincumi canabae északi temetőjének általa feltárt részeit elemezte újabb módszerek bevonásával, továbbfejlesztve az addig alkalmazott eljárásokat. A sírok száma lehetővé tette számára a megbízható statisztikai elemzéseket. A temető egyes részeinek kutatása később is folytatódott. Az akkor még legátfogóbb képet nyújtó városi temetőnek, valamint az aquincumi temetkezések elemzésének köszönhetően nyerte el 1997-ben a PhD fokozatot. A katonaváros északi temetőjéről írt munkája a carnuntumi limeskongresszus 1990-ben megjelentetett kötetébe is bekerült. A katonaváros északi temetőjében alkalmazott elemzési módszereket külön is ismertette 2000-ben az Archaeológiai Értesítő hasábjain. Egyik első, kiemelkedő jelentőségű munkáinak egyike volt a XI. kerületben a Gazdagréten feltárt 4–5. századi temető publikációja, amelyet már 4 évvel az ásatások kezdete után mintaszerűen közölt. A temetkezéseken belül két csoportot tudott megkülönböztetni- mind a tájolás, mind a

leletanyag alapján. Az elsőt a 4. sz. közepére, második felére keltezte, ebben a provinciális késő római sírok jellegzetes emlékéanyagát találta. Ez a csoport feltehetően egy vicus jellegű településen élő, római hagyományokkal rendelkező népcsoport temetője lehetett, míg a második csoport a Maros menti 5-6. századi temetkezésekkel mutatott rokonságot. Ezt egy heterogén összetételű barbaricum vonásokat mutató népesség hagyatékának tekintette.

A temetkezések témaköréhez kapcsolódik egy másik jelentős feldolgozás is a canabae területén talált, fallal körülvett sírokról. A Ladik utcai temető kapcsán a terület római kori használatában három periódust tudott elkülöníteni és felhívni a figyelmet az itt lejátszódó funkcióváltásra. Ez a felismerés Aquincum topográfiája szempontjából is meghatározó. A Hajógyár szigeti helytartói palota kiépítésével, a polgárvárost és a canabaet összekötő észak-déli út és a szigettel szembeni hídfőálláshoz vezető nyugat-keleti irányú összekötő út miatt ez a terület stratégiai jelentőségű lett. A 2. században kezdődő temetkezésekben a reprezentatív sírsztélékkel, síremlékekkel eltemetettekben a katonavárosban megtelepedő gazdag kölni kereskedőcsaládok tagjait ill. leszármazottjait látja, bár a fallal körülvett sírparcellák közti sírokba inkább az alacsonyabb társadalmi helyzetűek temetkeztek. Az így kialakított területen – egyik oldalán a díszes sírkertekkel, másik oldalán a vízvezeték árkádjaival – Aquincum egyik legszebb útja vezethetett. A 3. században ez a terület elvesztette korábbi jelentőségét, ami a polgárváros expansiójával és a Dunához közelebb futó út jelentőségének növekedésével függ össze. A polgárváros és a katonaváros között, a helytartói palotához vezető hídfőállást részletesebben mutatta be a bölcskei Soproni Sándor emlékkonferencián, amelynek anyaga 1999-ben a Pannoniai kutatások c. kiadványban kapott helyet.

1986-ban részt vett a „*Das römische Budapest*” című kiállítás szervezésében, anyagának összeállításában, a katalógus és a kiállítási vezető megírásában. Ez a Münsterben megjelent kiadvány sokáig az aquincumi kutatások egyik kézikönyve volt. Maga a kiállítás 12 európai múzeumban került bemutatásra.

Jelentősek Zsidi Paula kutatásai a város territoriumának villagazdasági vonatkozásában is. Bár előtte olyan kiváló kutatók tekintették át a rendelkezésre álló feliratos forrásokat és a régészeti emlékéanyagot mit Alföldy Géza vagy Póczy Klára; a polgárvárostól alig 500 m-re fekvő Kaszás dűlő-Csikó utcai villa feltárása és publikálása kapcsán újból vizsgálta Aquincum territoriumának birtokviszonyait. Az általa feltárt villában 4 építési periódust figyelt meg a markomann háborúk utáni

időszaktól a 4. sz. '60-as éveig. A szegényes leletanyagú, csupán gazdasági jelentőségű épületegyüttest mind a Budapest Régiségei, mind a Balácai Közlemények hasábjain ismertette. Az Aquincum környéki villák tulajdonosai –részben a feliratok, részben pedig a temetők adatai alapján– többnyire feltehetően a keleti eredetű municipalis arisztokrácia tagjai lehettek.

1989-ben nevezték ki az újra önálló Aquincumi Múzeum igazgatójának, amelyet azóta is irányít. Szervezési és adminisztratív feladatai mellett azonban továbbra is vezet ásátásokat és folytatja a feldolgozó munkát. Feladatkörét a műemlékvédelem, a főváros régészeti örökségének védelme egészíti ki. 1994-ben, az Aquincumi Múzeum alapításának 100 éves évfordulója alkalmából rendezte munkatársaival együtt a „*Római város a modern városban*” c. nemzetközi konferenciát, amelyen számos kiemelkedő külföldi kutató és műemlékvédelmi szakember vett részt. A konferencia előadásait a kezdeményezésére létrehozott Aquincum Nostrum sorozat első kötetében jelentette meg. A kisebb feldolgozások, részmunkák lassan szintézissé érlelődtek. 2002-ben az Enciklopédia Kiadónál jelent meg könyv alakban egy összefoglaló áttekintés Aquincum polgárvárosáról, amelyben a 120 éve folyó kutatások alapján mutatja be a város feltárt magánházait, szentélyeit, fürdőit, utcarendszerét, a vízvezeték és amphiteatrumát az Antoninusok és a Severusok korában. Az 1970-es években folyó nagy óbudai ásátások elsősorban a legiotábor, az óbudai alotábor és a katonaváros vonatkozásában hoztak új eredményeket; mellettük a polgárváros háttérbe szorult. Zsidi Paula kis monográfiája szinte rehabilitálta a polgárvárost, amely egyébként is munkásságának súlypontja volt. Hangsúlyozta, hogy a kutatások révén olyan összefüggő együttes örökséget kaptuk, amely Magyarországon egyedülálló. A könyv második fejezete egyben a feltárt városrészek vezetője is lehetne.

Míg korábban az ásátások feszített üteme miatt kevés idő maradt a tudományos feldolgozásra és ennek igazán megfelelő foruma sem mindig volt, Zsidi Paula 1995-ben elindította és azóta is szerkeszti az „Aquincumi füzetek”-et, amelyek évről-évre adnak áttekintést, előzetes jelentést minden – az adott évben folytatott – feltárásról, de helyet kapnak a kiadványsorozatban kisebb közlemények is. A színes fotókkal kísért beszámolók mindegyike kétnyelvű; az angol szöveg révén a nemzetközi kutatás is nyomon követheti az aquincumi ásátásokat. Több mint 70 ásátást vezetett, amelyeknek eredményeiről rendszeresen, szinte naprakészen számolt be hazai és külföldi publikációkban, kong-

resszusi aktákban. Témái elsősorban az aquincumi polgárváros topográfiája, épületei (ld. a 2004-ben Ljubljanában megjelent „*The autonomous towns of Noricum and Pannonia*”. Situla 42. kötetében közölt összefoglalást), az aquincumi temetők és a város territoriumának villagazdaságai, valamint a régészeti örökségvédelem.

Anyagközlő publikációk számára hozta létre az Aquincum Nostrum sorozatot, amelynek 2002-ben megjelent kötetében –Póczy Klárát köszöntve– található az 1969-2002 évi kutatásokról szóló hiánytalan áttekintés és bibliográfia. Ebben Aquincum történetének összefoglalását és az újabb -topográfiai egységenként ismertett- ásatási eredményeket találhatjuk; gazdaságtörténeti, vallástörténeti és a művészeti emlékeket elemző kitekintéssel. A kiadványban 12 fejezetet írt, többek közt a budapesti római kori műemlékeinek konzerválásáról és helyreállításáról.

Munkásságát mindig jellemezte egyfajta interdiszciplinaritásra való törekvés. Ennek jegyében keresett kapcsolatot a geomorfológiai-öskörnyezeti vizsgálatok érdekében a Földrajztudományi Kutatóintézetrel. Az együttműködés szép eredménye a Kérdő Katalin-Schweitzer Ferenc által szerkesztett „*Aquincum- Ókori táj-ókori város*” c. 2010-ben megjelent tanulmánykötet, amelyben a szerzők arra a kérdésre kerestek választ, hogy milyen településkörnyezeti adottságok tették lehetővé a római város kialakulását? Ennek a könyvnek 6 fejezete Zsidi Paula munkája.

Ásató és feldolgozó tevékenysége mellett kiemelkedő jelentőségűek azok a kiállítások és a velük együtt megjelentetett publikációk, amelyek az ő közreműködése nélkül nem is jöhettek volna létre. Kiemelkedik ezek közül az „*Out of Rom- Augusta Raurica-Aquincum- Élet a római birodalom két városában*” c. kiállítás, amelyet az augsti Römermuseummal közösen állítottak össze. Ebben a terjedelmes, 1997-ben megjelent kiadványba Zsidi Paulától 13 fejezetet találhatunk. Póczy Klárával

közösen szervezték a római kerámiakutatók (Rei Cretariae Romanae Fautores) székesfehérvári kongresszusa alkalmából az aquincumi római edényművészetet bemutató kiállítást 1992-ben. Ezen az összefoglaláson kívül a pannoniai római kerámia-kutatás neki köszönheti a gázgyári fazekastelep mortariumairól írt munkát és a fazekastelep újabb, általa feltárt kemencéiről szóló beszámolót, ami 1984-ben az első megjelent publikációja volt.

Részt vett a borostyánút programban is, amelynek keretében Aquileia-Aquincum címen rendeztek olasz-magyar kiállítást. 1999-ben aktív rendezője volt a Provinzialrömisches Kunstschaffen 6. konferenciájának, amelyet akkor másodszor rendeztek meg – kiállítással egybekötve– Magyarországon. 2001-ben Lyonban társrendezőként vett részt a „*Romains de Hongrie*” c. tárlat rendezésében.

Zsidi Paula fentiekén kívül is sokat tett a magyar régészettudományért. 1994 óta tagja a MTA Régészeti Bizottságának, 2001-2009 között a bizottság titkára volt. 1999-2002 között az OTKA Régészeti Zsűrijének elnöke, 2001 óta a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Akkreditációs Albizottságának, 2002 óta az Ásatási Bizottság tagja.

Rendszeresen vesz részt az oktatómunkában is. Az ELTE Régészettudományi Intézetében megbízott előadóként, felkérés alapján tartott előadásokat, de gyakornokok irányításával is részt vett a régész-képzésben. 2004-ben nyerte el a címzetes egyetemi docens címet.

Munkásságának elismeréseként 1997-ben a Művelődésügyi és Közoktatási Minisztérium Nívódíját, 1999-ben a Régészeti és Művészettörténeti Társulat Kuzsinszky emlékérmét, 2002-ben az Ipolyi Arnold díjat, 2003-ban Móra Ferenc díjat, 2011-ben Ábel Jenő emlékérmét kapott. Az Osztrák Régészeti Intézet 1999-ben levelező tagjává választotta.

A kerek évforduló alkalmából kívánunk neki az eddigihez hasonló energiát; a Jóisten adjon neki egészséget és további szép eredményeket az általa kialakított jó csapattal.

A TRIBUTE TO PAULA ZSIDI

Paula Zsidi, Director of the Aquincum Museum has been leading the institution for almost a quarter of a century. She began her archaeologist career as specialist of the Migration Period: she wrote her degree theses on the Avar Period cemetery of Várpalotagimnázium. She graduated as an archaeologist and teacher of history in 1975, and joined the Archaeology Department of the Budapest History Museum in the same year. During the first few years there she mainly worked on rescue excavations in the area lying between Aquincum Civil Town and Military Town. Until 1981 she conducted fifty excavations of various volume, unearthing approximately 500 Roman graves, buildings and road sections. Her first more significant article was partly related to these excavations as it discussed the walls and fortifications of the Civil Town. Last year she made successful geoelectric surveys in the western part of the Civil Town in cooperation with the Austrian Archaeological Institute. Apart from the city walls, her other important field of research is the analysis of the cemeteries in Aquincum; she wrote her doctoral thesis on this topic in 1985. In her work, she analysed those parts of the northern cemetery of the *canabae* of Aquincum which she had excavated herself; she used new methods and also further developed standard procedures. She wrote articles about the northern cemetery of the Military Town, the 4th/5th century cemetery at Gazdagrét in the 11th district of Budapest and the walled graves unearthed on the territory of the *canabae*. She gave a more detailed account of the bridgehead leading to the Governor's Palace between the Civil Town and the Military Town at the Sándor Soproni Memorial Conference in Bölske. In 1986 she participated in organising the exhibition "Das römische Budapest" as well as compiling the material and writing the catalogue and the exhibition guide. She has also researched the villa-estates on the *territorium* of the town. In connection with the excavation and publication of the villa at Kaszás dűlő-Csikó utca, she examined the estate-relations in the Aquincum *territorium*. These publications eventually developed into a synthesis. A comprehensive survey of the Civil Town of Aquincum was published as a book by Enciklopédia Publishing House, introducing the houses, shrines, baths, street network, aqueduct and amphitheatre of the town based on the research of the past 120 years. She pointed out that the research has resulted in a comprehensive and coherent heritage which is unique in Hungary. In 1989, she was appointed to be

director of the Aquincum Museum of the Budapest History Museum, which she has been leading ever since. In addition to her organisational and administrative tasks she continues to lead excavations and processing work. These responsibilities are amended with historic preservation and the protection of the archaeological heritage of Budapest. She launched the periodical *Aquincumi füzetek* (*Aquincum Booklets*) in 1995 and has been its editor ever since, and she also established the Aquincum Nostrum series for publications on findings of excavations.

She has directed more than 70 excavations. Her work has always been characterised by an aspiration to multidisciplinary. In addition to her excavating and processing activities, she has organised exhibitions of great importance, for instance the exhibition "Out of Rome – Augusta Raurica-Aquincum – Life in two towns in the Roman Empire". She has also participated in the Amber Road programme, which included the organisation of an Italian-Hungarian exhibition named "Aquileia – Aquincum".

Paula Zsidi has been a member of the Archaeological Committee of the Hungarian Academy of Sciences since 1994. She was a secretary of the Committee from 2001 to 2009 and chairperson of the Archaeological Board of OTKA (National Scientific Research Fund) from 1999 to 2002, and she has been a member of the Accreditation Sub-Committee of the Ministry of National Cultural Heritage since 2001 and of the Excavation Committee since 2002.

She is also active in education. She has been invited to give lectures as a guest lecturer at the Institute of Archaeology of Eötvös Loránd University, and she takes part in training archaeologists as a tutor of trainees. She obtained the title of titular university lecturer in 2004.

In recognition of her achievements she was granted with an Award of Excellence by the Ministry of Culture and Education in 1997; she received the Kuzsinszky Memorial Medal of the Society of Hungarian Archaeologists and Art Historians, the Arnold Ipolyi Award in 2002, the Ferenc Móra Award in 2003 and the Jenő Ábel Memorial Medal in 2011. The Austrian Archaeological Institute elected her to be its member in 1999.

On the occasion of the anniversary, we wish her the same energy she has had so far as well as good health and success in her work.

Dénes Gabler